

Олена Володимирівна Зінченко

Кафедра теорії держави і права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ АРАБСЬКИХ МОНАРХІЙ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню специфіки форми правління сучасних арабських монархій. Викладається сутність суперечливих тенденцій їх функціонування й еволюції. По-перше, це боротьба між об'єктивною необхідністю усіх монархій Близького Сходу, абсолютних і обмежених, відповідати вимогам політичного, технічного, економічного і соціального розвитку, які диктуються глобалізаційним процесом, і настирливими спробами правлячих кіл зберегти середньовічні феодальні і клерикальні порядки. По-друге – вимушене прийняття монархічними арабськими державами конституцій без участі громадськості та законодавчого оформлення в них принципів абсолютизму в обмежених монархіях. Третя тенденція демонструє активні прагнення правлячих кіл обмежених монархій до реставрації абсолютизму. Деталізовано викладаються визначальні ознаки форм правління двох типів монархій – абсолютних і обмежених. З'ясовуються об'єктивні причини збереження абсолютних і реставраційних прагнень обмежених монархій, які полягають у слабкості громадянського суспільства, відсутності демократичних традицій, підсиленні ісламу, його розпаді на численні течії, загрозі радикалізму, специфічні відмінності політичних структур, традиціоналізм, авторитаризм управління, консультативно-дорадчий характер урядів і парламентів тощо.*

Ключові слова: Арабський Схід, абсолютна монархія, обмежена монархія, форма правління, конституція, іслам, шаріат.

Елена Владимировна Зинченко

Кафедра теории государства и права
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого
Харьков, Украина

ОСОБЕННОСТИ ФОРМЫ ПРАВЛЕНИЯ АРАБСКИХ МОНАРХИЙ (СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ)

Аннотация. *Статья посвящена исследованию специфики формы правления современных арабских монархий. Излагается сущность противоречивых тенденций их функционирования и эволюции. Во-первых, это борьба между объективной необходимостью всех монархий Ближнего Востока (абсолютных и ограниченных) отвечать требованиям политического, технического, экономического и социального развития, диктуемым глобализационным процессом, и упорными попытками правящих кругов сохранить средневековые феодальные и клерикальные порядки. Вторая противоречивая тенденция заключается в вынужденном принятии монархическими арабскими государствами конституций без участия в нем общественности и законодательном оформлении в них принципов абсолютизма в неограниченных монархиях. Третья тенденция демонстрирует*

активные стремления правящих кругов ограниченных монархий к реставрации абсолютизма. Детализированно излагаются определяющие признаки формы правления двух типов монархий – абсолютных и ограниченных. Выясняются и объективные причины сохранения абсолютных и реставрационных стремлений ограниченных монархий, которые заключаются в слабости гражданского общества, отсутствии демократических традиций, усилении ислама, его распаде на течения, угрозе радикализма, специфические отличия политических структур, традиционализм, авторитаризм управления, консультативно-совещательный характер правительств и парламентов и т. д.

Ключевые слова: Арабский Восток, абсолютная монархия, ограниченная монархия, форма правления, конституция, ислам, шариат.

Olena V. Zinchenko

*Department of Theory of State and Law
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine*

PECULIARITIES OF ARAB MONARCHIES FORMS OF GOVERNMENT (COMPARATIVE ANALYSIS)

Abstract. *The article is devoted to the research of the specifics of the modern Arab monarchies form of government. The author expounds the essence of certain contradictory tendencies of their functioning and evolution. The first among them is the conflict between an objective demand of all the Middle East monarchies (absolute and limited) to meet the requirements of political, technical, economic and social development within the process of globalization and at the same time the persistent attempts of governments to preserve medieval feudal and clerical laws and orders. The second contradictory trend is the imposition of the constitution adoption by the monarch Arab states without general public participation in this process as well as the formulation of the principles of absolutism in unlimited monarchies at the legislative level. The third trend demonstrates the limited monarchies governments' perseverance to restore the absolutism. The article provides the peculiar analysis of the defining principles of the absolute and limited monarchy forms of government. The author determined objective reasons of the limited monarchies' intent to preserve their absolute and restoration policy, such as the weakness of community, the absence of democratic traditions, the strengthening of Islam and its disintegration into numerous movements, the threat of radicalism, specific differences in political structure, traditionalism, governmental authoritarianism, advisory nature of governments and parliaments, etc.*

Keywords: Arab East, absolute monarchy, limited monarchy, form of government, constitution, Islam, Shariah.

ВСТУП

Однією із сучасних проблем вітчизняного правознавства є форма правління, яка ще за стародавніх часів була предметом уважного вивчення та значної критики, якій піддавались усі її форми, що існували на той час. В епоху Просвітництва найбільшого осуду зазнавала саме феодално-кріпосницька абсолютна монар-

хія. Марксистська ж історіографія піддавала радикальній критиці будь-які форми монархії. Але як і в процесі еволюції юридичної науки, так і в наші дні відсутня єдність у визначенні сутності абсолютної монархії, що як повсюдне явище фактично вже відійшла в історичне минуле. Конституційні ж монархії, що прийшли натомість, забезпечують доволі високий рівень добробуту населення та широкі політичні й громадянські права людини; в той же час вони не обумовлюють гострих конфліктних проблем міжнародного й регіонального масштабу. Низка ж абсолютних арабських монархій вимагає іншого підходу, оскільки вони, будучи історичним раритетом, створюють конфліктні ситуації у своїх країнах [1–4]. Однак соціальні, політичні й економічні процеси як в арабських, так і в західних країнах, характер і напрями їхнього розвитку значною мірою визначаються формою правління тих чи інших держав.

Сьогодні спостерігається брак необхідної уваги дослідників-правознавців до такої раритетної системи правління, яка має місце в монархіях Близького Сходу. Так, В. В. Сухонос наголошує, що в наші дні «монархічна форма правління практично не досліджується», за винятком праці Ю. Коломієць [5]. Вітчизняні дослідники різною мірою торкалися сутності правових систем арабських країн взагалі і монархій зокрема (Д. Лук'янов, Х. Бехруз, М. Бурлацький, В. Колісник, В. Коновалова, І. Процюк, П. Рабінович, Ю. Тодика, Ю. Шемшученко та ін.). Але особливості систем правління означених держав не складала мети їх досліджень і вони не здійснювали їхнього порівняльного аналізу.

Враховуючи інтенсивність і суперечливість тенденцій функціонування й особливості еволюції арабських монархій наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., висвітлення означеної проблеми постає украй актуальним. Практика свідчить, що незважаючи на притаманність арабським монархіям середньовічних феодальних ознак та клерикалізму, в досить складних і гострих ситуаціях вони здатні обертатись потужним і ефективним інструментом стабілізації суспільства й відносин із сусідами. Такий досвід наголошує, що навіть за наявності ознак історичної відсталості та раритетності, ця форма правління ще володіє необхідним для її функціонування політичним і соціальним потенціалом. У той же час об'єктивні вимоги глобалізаційного процесу невпинно підштовхують арабські абсолютні монархії до трансформації у монархії конституційні. Гострота таких процесів спричинює дестабілізацію не тільки у регіоні Перської затоки, але й в усьому світі. Необхідність попередження можливих небажаних інцидентів та конфліктів зумовлює актуальність прискіпливого дослідження проблеми.

Метою публікації є спроба дослідження особливостей систем правління арабських монархій, виявлення визначальних ознак абсолютних і обмежених монархій, особливостей їх розподілу на своєрідні типи, а також виявлення й характеристика основних тенденцій їхньої еволюції. На підставі викладеного матеріалу автор вважає за необхідне дослідити зміст і типи форм (систем) правління арабських монархій, абсолютних і обмежених. На думку автора, пояснення цієї пози-

ції полягає, по-перше, у відсутності спеціального порівняльного аналізу форми правління монархій Близького Сходу, а по-друге, в гострій актуальності такої проблеми.

Новизною даного дослідження є виділення й групування визначальних ознак форм правління абсолютних і обмежених монархій, визначення типів, властивих обом групам, а також формулювання трьох суперечливих тенденцій функціонування й еволюції досліджуваних держав. Матеріали статті становлять цінність для компаративістів, дослідників арабських держав, викладачів дисципліни «Порівняльне правознавство», студентів спеціальності «Міжнародне право», а особливо магістрів, які відвідують додаткові поглиблені курси практичного «Порівняльного правознавства».

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

У дослідженні особливостей форм правління арабських монархій використовувались різноманітні теоретичні методи. Найбільш потужним та ефективним засобом дослідження є порівняльний аналіз, який у XIX ст. перетворився на самостійну юридичну навчальну дисципліну. З цією метою було проаналізовано низку нормативних актів і наукових джерел, здійснено їх співставлення і зроблено відповідні висновки. Довелося виходити з того, що основна маса визначень форми правління у різних публікаціях здійснена на європейських зразках і цінностях західної цивілізації, а для дослідження форми правління монархій Перської затоки потрібен інший підхід і науковий інструментарій [1]. За таких обставин поставала необхідність враховувати специфіку арабських країн.

Співставлення змісту конституцій різних країн дало можливість виявити особливості їх використання правителями абсолютних монархій (для збереження дійсно абсолютних повноважень) і реставраційні тенденції в обмежених монархіях. Саме таким чином встановлено, що в низці абсолютних монархій Саудівська Аравія є теократичною, найбільш консервативною і традиціоналістською [6], ОАЕ – федеративною обмеженою монархією особливого типу [7], Марокко – просто конституційною монархією [8], Кувейт – квазіконституційною монархією [9], Йорданія – проміжний тип між дуалістичною і парламентарною монархією [10]. Порівняння Основних законів забезпечило виявлення визначальних ознак форми правління абсолютних і обмежених монархій, попередніх конституцій з наступними й останніми – тенденцій еволюції їхнього змісту. Зіставлення поглядів різних дослідників на сутність тієї чи іншої форми правління показало відмінності в оцінках типу монархій [1; 5; 11].

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

2.1 Чинники формування і еволюційні тенденції монархій

У правознавчій науці існує безліч дефініцій монархічної форми правління взагалі, а також абсолютної та обмеженої зокрема [1; 4; 12–14]. У той же час будь-якій

класифікації властивий умовний характер [1]. Різні дослідники однієї проблеми нерідко досягають протилежних оцінок. І це має об'єктивний характер, у тому числі й у висвітленні сутності арабських монархій. Адже, незважаючи на спільність мови, релігії, культури, побуту й традицій арабських народів, між їхніми державами існують міжнародні протиріччя, що виявляється у нездатності досягти політичного об'єднання. Значні труднощі у визначенні типів їхніх політичних систем обумовлені, перш за все, не спільними рисами, а радикальними соціально-політичними відмінностями арабських країн, що обертається результатами із «багато в чому умовним і не завжди безперечним характером. Особливо це стосується форми правління» [3].

Одні вчені вбачають збереження абсолютних монархій у низькому рівні економічного розвитку арабських країн, релігії, інші – в збереженні феодальних порядків та застарілих форм суспільної організації, пристосуванні архаїчної форми правління до умов сучасності й набутті певної гнучкості, у «нафтовому процвітанні», у насадженні монархізму на Близькому Сході Великобританією та США [1; 3; 4]. Формування арабських монархій обумовлювалось історичними чинниками, внутрішніми впливами й тиском міжнародних обставин. У цьому процесі чітко проглядає роль історичних обставин у формуванні «сучасного статусу глави держави» Перської затоки. Повноваження монарха як глави держави формувались у цих країнах паралельно із процесом її утворення, розвитком династичних зв'язків та впливів племінних традицій. «Існуючі й дотепер династії Кувейту, Бахрейну, Катару й ОАЕ з'явилися в умовах племінного ладу» [1].

Незважаючи на це, сучасні абсолютні монархії порівнюються з традиційними феодальними державами. Однак вони існують не за рахунок експлуатації селянства, а нафтових ресурсів та фінансових коштів. Учораšní феодальні клани стали промисловцями та фінансовими компаніями, яким потрібна потужна влада [1; 4]. За таких умов монархія постає у суспільстві як сильний інститут для інтеграції та стабілізації, перетворюючись одночасно на етатизм та авторитаризм [3; 15]. Певну роль у формуванні арабських монархій відігравали й вчораšní метрополії, які концентрацією постколоніальної влади прагнули знешкодити дезінтеграційні тенденції багатоконфесійного й поліетнічного світу.

Практично ж вирішити означені завдання могла лише держава, і для законодавчого забезпечення такої можливості постала необхідність прийняття конституцій і створення бюрократичного апарату [3; 4]. До цього кроку підштовхували також ісламістські рухи, результати деколонізації, впливи міжнародної політики, вимоги глобалізаційного процесу, внутрішні соціально-економічні й політичні кризи. Окрім загальних, у цьому питанні діяли й окремі чинники. Так, прийняття конституції в ОАЕ було продиктовано необхідністю юридичного оформлення федерації; в Омані – узаконенням єдності світської і духовної влади в руках правителя, а також гарантією абсолютизму Великобританією та США;

у Саудівській Аравії цей процес відбувався на підставі релігійної течії ваххабізму і під тиском США [1; 3].

Якщо у проголошенні конституціями абсолютних монархій широких прав людини окремі правознавці вбачають «тенденцію до їх демократизації» [1], то в обмежених монархіях спостерігаються протилежні, реставраційні тенденції. Широко використовуючи право запровадження надзвичайного чи воєнного стану на необмежений термін, монархи Марокко, Йорданії, Бахреїну й Кувейту фактично повертались до абсолютної форми правління. Марокко та Йорданія не добувають нафту, що відображалось частими кризами [14]. Король Марокко, Мухаммад V, у 1956 р. встановив у країні абсолютну владу, а Конституція Марокко 1962 р. – «феодалний режим». Конституція 1970 р. ще більше посилила владу монарха, і тільки референдум 1992 р. ухвалив дуалістичну монархію. Король Йорданії в кризових умовах у листопаді 1974 р. розпустив обидві палати, після чого до 1989 р. в країні не було парламенту. Фактичне встановлення абсолютизму за допомогою розпуску парламентів і запровадження надзвичайного стану відбулось у 1975 р. в Бахреїні і у 1976 р. в Кувейті. Ю. Коломієць констатує, що «рух монархій до парламентаризму не є незворотним процесом, а може призвести до реанімації абсолютистських тенденцій чистого гатунку». Саме тому так звані обмежені монархії фактично є абсолютними монархіями, незважаючи на наявність у них конституцій [1].

2.2 Визначальні ознаки форми правління абсолютних арабських монархій

Правознавці вважають абсолютні монархії Перської затоки раритетом в сучасних умовах [1; 2]. Певною мірою ця раритетність, на відміну від середньовічних європейських абсолютних монархій, полягає в наявності конституцій. Більшість дослідників відносять до числа арабських абсолютних монархій Катар, Об'єднані Арабські Емірати, Султанат Оман та Саудівську Аравію. Вперше у Катарі конституція була октройована у 1970 р. Вона переслідувала мету конституційного закріплення влади за правлячою династією. Основний закон не обмежував абсолютної влади монарха, передбачав збереження за ним законодавчої і виконавчої влади і виявився лише інструментом регулювання діяльності виконавчого і дорадчого апарату, що існував при монарху [1]. З 2003 р. в країні діє нова (також дарована еміром) Конституція, яка проголошує іслам державною релігією, а шаріат – основою законодавства (ст. 1), закріплює спадкову владу династії аль-Тані (статті 8 і 14) і декларує права людини без передбачення механізму їх втілення в життя (статті 37–58). Документ декларує принцип розподілу гілок влади, створення Консультативної ради аль-Шура і називає її парламентом і законодавчим органом (преамбула, статті 61 і 62). Стаття 61 покладає на Раду аль-Шура здійснення «законодавчої влади», сутність якої, відповідно до ст. 77, полягає у дотриманні «державної політики, затвердженні

державного бюджету і контролі виконавчої влади». Рада має право вносити поправки до проекту бюджету лише за дозволу уряду, тобто еміра (ст. 107). Члени Ради аль-Шура й уряду при вступі на посаду складають присягу «бути відданим еміру і державі». Виконавча влада належить еміру, він призначає, очолює і звільняє членів уряду, які є його радниками (статті 65, 72). Сам емір, як глава уряду, безпосередньо керує опрацюванням законопроектів, після чого їх і затверджує. Отже, Конституція 2003 р. залишила попередню форму правління Катару, ховаючи її зміст у нереалістичних деклараціях і зберігаючи абсолютну монархію [16].

Другою абсолютною монархією є Султанат Оман, у якому роль конституції виконує Основний закон Султанату 1996 р. До нього конституцією країни вважався Коран. Стаття 5 Конституції заявляє, що «Форма правління – монархія у формі султанату, яка передається спадково по чоловічій лінії» правлячої династії Аль-Сайда. Конституція навіть не зачіпає питання про принцип розподілу властей і наявність законодавчої установи, а лише згадує наявність дорадчої Ради «Оман» у складі двох органів – Консультативної ради і Державної ради (ст. 58). Закон передбачає призначення Султаном членів Державної ради і обрання трьома відсотками населення Консультативної ради. Головна функція Ради «Оман» полягає у розробці рекомендацій султану й очолюваного ним уряду (ст. 43). Уся повнота законодавчої та виконавчої влади належить султану, який є главою держави, прем'єр-міністром, верховним головнокомандувачем збройними силами, міністром іноземних справ, оборони та фінансів, верховним суддею і вищою духовною особою країни (імамом) (ст. 41). Особистість султана недоторканна, а його рішення – остаточні [17].

Третю абсолютну монархію, теократичну, представляє королівство Саудівська Аравія, у якій король виступає уособленням влади сімейства Саудитів, що історично панують у політичному житті країни. Особливе положення сімейства Саудитів було закріплено актом конституційного характеру – Основним нізамом про владу 1992 р. Теократичний характер системи правління знову закріпила Конституція 2010 р. Стаття 1 Основного закону декларує, що «Конституція – Книга Всевишнього Аллаха і Сунна Його Пророка», а ст. 7 також підкреслює, що «Влада у Королівстві Саудівська Аравія заснована на Книзі Всевишнього Аллаха і Сунні Його Пророка, які складають підвалину даного Положення та інших актів». Стаття 55 наголошує, що «Король проводить національну політику відповідно до норм ісламу. Він контролює застосування ісламського шаріату та законодавчих норм...». Стаття 5 Конституції 2010 р. констатує, що «Система влади Королівства Саудівська Аравія – монархія. Влада належить синам короля – засновника держави Абдель Азіза Абдель Рахмана аль-Фейсала Аль Сауда та синам їхніх синів». Державна влада королівства складається із судової, виконавчої та законодавчої влади. Вищою інстанцією усіх цих видів влади є король. Він є головою Ради міністрів і визначає Положення про Раду міністрів, приймає рішення щодо формування та реорганізації Ради міністрів. Своїм ука-

зом король призначає заступників голови Ради міністрів, членів Ради міністрів, а також звільняє їх від виконання обов'язків. Основний закон передбачає створення Консультативної ради, яку король має право розпустити і реорганізувати, а також скликати спільні засідання Консультативної ради та Ради міністрів (ст. 56). Передбачаються права людини без механізму їх практичної реалізації (статті 23–43) [6].

Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ) є четвертою федеративною абсолютною монархією, що складається із семи самостійних монархій-князівств: Абу-Дабі, Дубай, Шарджа, Рас-ель-Хайма, Аджман, Ель-Фуджейра, Умм-ель-Кайвайн, які, відповідно до поправки 1996 р. до Конституції 1971 р., складають «обмежену монархію особливого типу» (ст. 1), виборну, змішану монархію, гібридну форму правління, «своєрідний симбіоз монархії та республіки» [5; 13; 18]. Кожне князівство зберігає значну самостійність. Саме колективізм обумовлює «особливість типу», у той час як «обмеженість» полягає у добровільній відмові семи абсолютних монархів від частини своїх повноважень на користь принципу колективного абсолютизму. За коло прерогатив цієї сімки означена відносна відмова зовсім не виходить і жодним чином не порушує загальної сутності абсолютизму. Іслам проголошено державною релігією федерації, а шаріат – офіційним джерелом законодавства (ст. 7).

Принципи розподілу влади й виборності державних органів не визнаються. Останні формуються шляхом призначення або делегування главами еміратів. Федеральні органи влади ОАЕ складаються із Вищої ради союзу, президента союзу та його заступника, Ради міністрів, Національної ради та Верховного федерального суду. Вищим органом державної влади є Вища рада союзу у складі правителів еміратів, яка визначає загальну політику ОАЕ, затверджує союзні закони, ратифікує міжнародні договори, запроваджує і скасовує надзвичайний стан, проголошує війну, затверджує призначеного главою держави прем'єр-міністра, голову Верховного суду та його членів, здійснює верховний контроль над справами союзу тощо (статті 45 і 47). Усі рішення Вищої ради є обов'язковими й остаточними, вона обирає зі своїх членів голову Ради та його заступника, які є президентом і віце-президентом країни. Президент керує діяльністю Вищої ради, призначає прем'єр-міністра і приймає його відставку. Законодавчі акти приймаються Радою міністрів, яка ухвалює законопроект і представляє його Національній раді, президенту союзу і Вищій раді (ст. 110). Президент підписує закон після узгодження з Вищою радою і видає його (ст. 45). Статті 13–44 формулюють права людини, не торкаючись механізму їх реального втілення в життя [7]. Я. Юсеф вбачав в Об'єднаних Арабських Еміратах «надто урізану конституційну монархію, близьку до абсолютної форми правління, з дорадчим органом, який призначається самим правителем» [19].

Указане щодо сутності форми правління арабських абсолютних монархій, а також неозначене через обмеженість обсягу даної статті, аналіз літератури про

конституційну практику властей досліджуваних країн, дозволяють виявити такі притаманні їм ознаки:

- видимість суміщення абсолютизму із конституціоналізмом: держава має конституцію і одночасно залишається абсолютною монархією;
- юридичне закріплення конституціями принципів абсолютистської форми правління;
 - проголошення ісламу державною релігією;
 - проголошення Корану, Сунни й шаріату підвалинами законодавства зокрема і правової системи взагалі;
 - підміна законодавчих органів консультативними і дорадчими шляхом кваліфікації останніх законодавчими чи парламентами;
 - проголошення конституціями прав людини без механізму їхньої практичної реалізації;
 - наявність розмаїття форм абсолютних монархій: просто абсолютна монархія, теократична, обмежена особливого типу або урізана монархія;
 - поєднання принципу виборності та успадкування влади;
 - співіснування рис абсолютної і дуалістичної монархії;
 - октройованість конституцій правителями з метою врегулювання діяльності монархічного виконавчого і дорадчого апарату;
 - просякнутість усієї системи влади ідеєю верховенства шаріату та ісламського віровчення – характерна особливість державності;
 - гальмування суспільного розвитку клерикальними силами нав'язуванням монархам усталених стереотипів правління;
 - виникнення і посилення тенденції відчуження держави від суспільства;
 - наявність у системі управління елементів феодалного свавілля раннього середньовіччя;
 - свавільне припинення правителями дії конституцій на невизначений термін.

2.3 Ознаки обмежених арабських монархій

Королівство Марокко, відповідно до октройованої Конституції 2011 р., називається конституційною монархією з демократичною системою парламентського правління (Загальні положення, ст. 1). Однак на практиці король зберігає реальні владні повноваження, що свідчить про наявність у країні дуалістичної монархії. Основний закон затверджує спадковість влади правлячої династії (ст. 43). Іслам визнається офіційною релігією держави (ст. 3). Король Амір Аль Мулімінін контролює повагу до ісламу, є головою Вищої Ради Улему і виконує релігійні прерогативи (ст. 41). Він є главою держави, призначає главу уряду і міністрів із числа представників партії, що отримала більшість на виборах, головує у Раді міністрів, має право розпуску обох палат парламенту, який скла-

дається з двох обраних загальним голосуванням палат – Палати представників і Палати радників (статті 47, 51, 60 і 61). Уряд несе відповідальність перед парламентом – «королівством». Монарх має право проголошувати надзвичайний стан (ст. 59) [8].

Відповідно до положень октройованих Конституцій 1952 і 2012 рр., Йорданське Хашимітське Королівство є спадковою монархією (ст. 1). Законодавча влада належить Королю і Національним зборам у складі Сенату й Палати депутатів (ст. 25). Сенатори призначаються королем, а депутати обираються на загальних прямих виборах. Король може розпустити Палату депутатів, Сенат і позбавити сенатора його звання (ст. 34). Главою держави є король, який володіє широкими повноваженнями в області законодавчої і виконавчої влади. Він призначає і звільняє з посади прем'єр-міністра і міністрів (ст. 35). Усі рішення прем'єр-міністра затверджуються королем. Однак уряд несе відповідальність перед Палатою депутатів, яка може винести йому вотум недовіри і відправити у відставку (ст. 51). Конституція містить ст. 124 – «Закон про оброну», відповідно до якої у випадку виникнення надзвичайної ситуації призупиняється дія звичайних законів і королівським указом запроваджується воєнний стан на території усієї країни або її частини. Широкі законодавчі й виконавчі повноваження монарха свідчать про дуалістичний характер монархії, а відповідальність уряду перед Палатою депутатів – про її парламентарний характер, у зв'язку з чим деякі дослідники визначають систему правління Йорданії як проміжну між дуалістичною і парламентарною «і навіть дещо ближче до останньої», тобто дуалістично-парламентарну [1; 10].

Кувейт отримав назву квазіконституційної монархії, у якій існує абсолютистський політичний режим із елементами парламентаризму, але з відсутністю в країні політичних партій. Октройована Конституція 1962 р. проголошує систему правління демократичною, за якої джерелом влади є народ. Одночасно гарантується свобода формування асоціацій та союзів лише «на національній основі», а не політичних. Система правління ґрунтується на принципі розподілу владних гілок. Відповідно до Конституції законодавча влада належить еміру (главі держави) й однопалатній Національній Асамблеї, дві третини складу якої обираються прямим таємним голосуванням, і одна третина призначається еміром (статті 51 і 52). Виборчим правом користуються тільки грамотні чоловіки, що народилися в Кувейті. Главою держави є спадковий емір, який фактично володіє усією повнотою влади. Він сам призначає спадкоємця престолу, може розпустити Національні збори, ініціює, санкціонує і приймає закони, запроваджує воєнний стан (статті 69 і 107). Закони приймаються еміром і Національною Асамблеєю, затверджуються еміром. Виконавча влада належить еміру і Раді міністрів (ст. 52). Згідно з Конституцією після традиційних консультацій емір призначає прем'єр-міністра і звільняє міністрів за рекомендацією глави

уряду (ст. 54). Члени уряду спільно відповідають перед еміром і парламентом за загальну політику держави. Рада міністрів визначає загальну політику країни і слідкує за її виконанням [9; 20–22].

Перша Конституція Бахрейну була дарована Королем у 1973 р., і вже у 1975 р. припинила свою дію. Згідно з октройованою Конституцією 2002 р. Бахрейн є спадковою конституційною монархією з демократичним режимом (преамбула). Основний закон закріплює успадкування влади династії Хамад Бін Іса аль-Халіфа. Іслам проголошується державною релігією, разом із шариатом він складає основне джерело законодавства і «кодекс законів та спосіб життя» (статті 4 і 5). Конституція проголошує принцип розподілу властей на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 32). Законодавчою владою наділені король і Національні Збори, а виконавчою – король, Рада Міністрів та міністри (ст. 32). Главою держави є король, який призначає і звільняє членів Консультативної Ради своїм указом, а також очолює Вищу Судову Раду. Король може вносити зміни до Конституції, пропонувати законопроекти, затверджувати закони і оприлюднювати їх. Глава держави визначає порядок виборів до Палати депутатів, скликає і закриває Національні Збори, має право їх розпустити, а також запровадити воєнний стан (статті 35, 42, 64 і 123). Король, завдяки правлячому сімейству, фактично контролює усі сфери життя країни. Усе це кваліфікує форму правління Бахрейну як просто конституційну монархію [23].

Означені положення стосовно форми правління арабських обмежених монархій, на тих же підставах, що й абсолютних, дозволяє визначити такі властиві їм ознаки:

- як і абсолютним, конституційним монархіям Арабського Сходу властиве розмаїття типів: просто конституційна монархія, дуалістична монархія, проміжна між дуалістичною і парламентарною монархією; квазіконституційна монархія;

- поєднання рис дуалістичних і парламентарних монархій;
- відсутність чітких ознак відмінності дуалістичної монархії від парламентської монархії;
- узаконення спадкоємства династичної влади;
- тенденція проявів абсолютистських форм правління і свідомого прагнення до них;
- зловживання монархами правом розпуску парламенту;
- запровадження правителями надзвичайного стану без визначеного терміну;
- затвердження конституціями ісламу державною релігією;
- фактична перевага владних повноважень правителя в дуалістичних монархіях над передбаченими конституцією;
- октройованість конституцій в обмежених монархіях (як і в абсолютних);
- значне обмеження законодавчих і контрольних повноважень глави держави в парламентській монархії;

- здійснення урядом переважної більшості повноважень правителя у парламентській монархії, відповідальність уряду перед парламентом;
- відсутність у системі правління будь-якого дуалізму;
- позбавлення глави держави дискреційних повноважень.

ВИСНОВКИ

Таким чином, серед восьми арабських монархій мають місце чотири абсолютні монархії: Катар, ОАЕ, Оман та Саудівська Аравія, одна з яких теократична, а друга – обмежена особливого типу, що не змінює сутності абсолютизму. Чотири інші форми правління є обмеженими монархіями: Бахрейн – просто конституційною монархією, Марокко – дуалістичною монархією, Кувейт – квазіконституційною монархією, а Йорданія – проміжною між дуалістичною і парламентською монархіями. Формам правління абсолютних і обмежених монархій властиві притаманні їм численні визначальні ознаки. Монархічні арабські держави змушені адаптувати механізм влади і політичну надбудову до глобальних тенденцій світового розвитку. Абсолютні монархії мають свої конституції, чим кардинально відрізняються від колишніх абсолютних монархій Європи, але ці Основні закони лише формулюють принципи абсолютистських режимів. Конституції монархій, абсолютних і обмежених, використовуються главами держав в інтересах правлячої верхівки країн. Окрійовані та змінені правителями без контролю з боку громадськості, вони забезпечують монархічній владі широкий простір для боротьби за збереження повноважень монархів. Розходження між офіційними і реальними положеннями конституцій в обмежених монархіях утруднюють визначення їх типу, віднесення до абсолютних, дуалістичних чи парламентарних монархій. Самі Конституції закріплюють усю владу виключно за монархами – законодавчу, виконавчу, судову і, часто, релігійну. Основні закони декларують, що над ними підноситься Коран і Сунна, а шаріат є найважливішим джерелом права. Використовуючи їх, правителі абсолютних монархій прагнуть зберегти цю систему правління, а обмежених – повернути абсолютизм.

Уряди арабських монархій намагаються вирішити гострі кризові проблеми за допомогою методів, які ці проблеми і обумовили. Передбаченому конституціями процесу демократизації форм правління перешкоджає слабкість громадянського суспільства, відсутність демократичних традицій, піднесення ісламу, його розпад на численні течії, загроза радикалізму, специфічна відмінність політичних структур, традиціоналізм, авторитаризм управління, консультативно-дорадчий характер урядів і «парламентів» тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Коломієць Ю. М. Правовий статус монарха в державах Близького Сходу, Магрибу та Японії : навч. посіб. / Ю. М. Коломієць. – Харків : Основа, 2000. – 117 с.
- [2] Страшун Б. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран / Б. А. Страшун. – 3-е изд., обновленное и доработанное. – Москва : Изд-во БЕК, 2000. – 430 с.

- [3] Бовсунівський П. В. Особливості формування політичних систем та тенденції політичного розвитку держав Арабського світу / П. В. Бовсунівський // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2012. – Вип. 111. – № 1. – С. 77–84.
- [4] Шпак Ю. А. Місцеве самоврядування Саудівської Аравії та Султанату Оману в умовах модернізації абсолютних монархій Аравійського півострова / Ю. А. Шпак // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2013. – № 26. – С. 228–238.
- [5] Сухонос В. В. Монархія як державна форма: історико-теоретичний та конституційно-правовий аспекти : монографія / В. В. Сухонос. – Суми : ВВП «Мрія-1», 2010. – 368 с.
- [6] Конституція (Основной Низам) королевства Саудовская Аравия [Електронний ресурс] // Конституции государств (стран) мира. – 2010. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/?p=86>.
- [7] Конституция ОАЭ [Електронний ресурс] // Конституции государств (стран) мира. – 2010. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/?p=89>.
- [8] Конституция Марокко [Електронний ресурс] // Конституции государств (стран) мира. – 2012. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/?p=481>.
- [9] Конституция государства Кувейт [Електронний ресурс] // Конституции государств (стран) мира. – 2010. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/?p=91>.
- [10] Конституция Иорданского Хашимитского Королевства [Електронний ресурс] // Конституции государств (стран) мира. – 2013. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/?p=732>.
- [11] Allen C. Oman. The Modernization of the Sultanat / C. Allen. – Boulder : Westview Press, 1987. – 154 p.
- [12] Мишин А. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран / А. А. Мишин. – Москва : Статут, 2013. – 520 с.
- [13] Исаев В. А. Султанат Оман / В. А. Исаев, А. О. Филоник. – Москва : Институт изучения Израиля и Ближнего Востока РАН, 2001. – 240 с.
- [14] Каминский С. А. Институт монархии в странах Арабского Востока / С. А. Каминский. – Москва : Наука, 1981. – 152 с.
- [15] Deegan H. The Middle East and problems of democracy / H. Deegan. – Buckingham – Philadelphia : Open University Press, 1993. – 152 p.
- [16] Конституция государства Катар [Електронний ресурс] // Конституции государств (стран) мира. – 2010. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/?p=92>.
- [17] Конституция Султаната Оман [Електронний ресурс] // Конституции государств (стран) мира. – 2010. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/?p=88>.
- [18] Егорин А. З. Объединенные Арабские Эмираты / А. З. Егорин, В. А. Исаев. – Москва : Институт изучения Израиля и Ближнего Востока РАН, 1997. – 320 с.
- [19] Юсеф Я. Объединенные Арабские Эмираты: государственно-правовое развитие федерации / Я. Юсеф // Советское государство и право. – 1975. – № 8. – С. 113.
- [20] Amin S. H. Middle East legal systems / S. H. Amin. – Glasgoow : Royston Publishers, 1985. – 320 p.
- [21] Redden K. R. Kuwait / K. R. Redden // Modern legal systemsyclopedia : vol. 5. – Buffalo : Hein, 1990.
- [22] Huneidi I. A. The legal aspects of doing business in Kuwait / I. A. Huneidi // International Company and Commercial Law Review. – 1991. – Vol. 2. – № 12. – P. 406.
- [23] Конституция государства Бахрейн [Електронний ресурс] // Конституции государств (стран) мира. – 2010. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/?p=79>.

REFERENCES

- [1] Kolomiets, Yu. M. (2000). *Legal status of the monarch in the states of the Middle East, Maghreb and Japan*. Kharkiv: Osnova.
- [2] Strashun, B. A. (2000). *Constitutional (state) law of foreign countries*. Moscow: Publishing house BEK.
- [3] Bowsunivsky, P. V. (2012). Features of the formation of political systems and trends in the political development of the Arab world. *Actual Problems of International Relations*, 111 (1), 77–84.
- [4] Shpak, Yu. A. (2013). Local government of Saudi Arabia and the Sultanate of Oman in conditions of modernization of the absolutemonarchies of the Arabian Peninsula. *State Building and Local Government*, 26, 228–238.
- [5] Sukhonos, V. V. (2010). Monarchy as a state form: historical-theoretical and constitutional-legal aspects. Sumy: GDP "Mriya-1".
- [6] Constitutions of the states (countries) of the world. (2010). *Constitution (Basic Nizam) of the Kingdom of Saudi Arabia*. Retrieved from <http://worldconstitutions.ru/?p=86>.
- [7] Constitutions of the states (countries) of the world. (2010). *Constitution of the United Arab Emirates*. Retrieved from <http://worldconstitutions.ru/?p=89>.
- [8] Constitutions of the states (countries) of the world. (2012). *Constitution of Morocco*. Retrieved from <http://worldconstitutions.ru/?p=481>.
- [9] Constitutions of the states (countries) of the world. (2010). *Constitution of Kuwait*. Retrieved from <http://worldconstitutions.ru/?p=91>.
- [10] Constitutions of the states (countries) of the world. (2013). *Constitution of the Hashemite Kingdom of Jordan*. Retrieved from <http://worldconstitutions.ru/?p=732>.
- [11] Allen, C. (1987). *Oman. The modernization of the Sultanat*. Boulder: Westview Press.
- [12] Mishyn, A. A. (2013). *Constitutional (state) law of foreign countries*. Moscow: Statute.
- [13] Isaev, V. A., Filonik, A. O. (2001). *Sultanat of Oman*. Moscow: Institute for the Study of Israel and the Middle East of the Russian Academy of Sciences.
- [14] Kaminsky, S. A. (1981). *Institute of the monarchy in the countries of the Arab East*. Moscow: Nauka.
- [15] Deegan, H. (1993). *The Middle East and problems of democracy*. Buckingham – Philadelphia: Open University Press.
- [16] Constitutions of the states (countries) of the world. (2010). *Constitution of Qatar*. Retrieved from <http://worldconstitutions.ru/?p=92>.
- [17] Constitutions of the states (countries) of the world. (2010). *Constitution of the Sultanate of Oman*. Retrieved from <http://worldconstitutions.ru/?p=88>.
- [18] Egorin, A. Z. & Isaev, V. A. (1997). *United Arab Emirates*. Moscow: Institute for the Study of Israel and the Middle East of the Russian Academy of Sciences.
- [19] Jusef, Ya. (1975). United Arab Emirates: State and legal development of the federation. *Soviet State and Law*, 8, 113.
- [20] Amin, S. H. (1985). *Middle East legal systems*. Glasgoov: Royston Publishers.
- [21] Redden, K. R. (1990). *Modern legal systems cyclopedia*. Buffalo: Hein.
- [22] Huneidi, I. A. (1991). The legal aspects of doing business in Kuwait. *International Company and Commercial Law Review*, 2(12), 406.
- [23] Constitutions of the states (countries) of the world. (2010). *Constitution of Bahrain*. Retrieved from <http://worldconstitutions.ru/?p=79>.

Олена Володимирівна Зінченко

Доктор історичних наук, доцент кафедри теорії держави і права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Пушкінська, 77, Харків, Україна

Елена Владимировна Зинченко

Доктор исторических наук, доцент кафедры теории государства и права
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого
61024, ул. Пушкинская, 77, Харьков, Украина

Olena V. Zinchenko

Doctor of Science (History), Associate Professor of the Department of Theory of State
and Law
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 77 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Зінченко О. В. Особливості форми правління арабських монархій (порівняльний аналіз) // Вісник Національної академії правових наук України. – 2018. – Т. 25. – № 1. – С. 50–64.

Suggested Citation: Zinchenko, O. V. (2018). Peculiarities of Arab monarchies forms of government (comparative analysis). *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 25(1), 50–64.

Стаття надійшла / Submitted: 19/01/2018

Доопрацьовано / Revised: 17/02/2018

Схвалено до друку / Accepted: 14/03/2018